

Josep-Anton Fernàndez

UN ORIGEN BUIT

IMMIGRACIÓ I CULTURA A CATALUNYA

L'AVENÇ

UN ORIGEN BUIT

Josep-Anton Fernàndez

UN ORIGEN BUIT

Immigració i cultura a Catalunya

L'AVENÇ

Barcelona

2026

Barcelona, abril de 2026
© del text, Josep-Anton Fernández
© d'aquesta edició, L'Avenç, S.L., 2026
Mallorca 221, sobreàtic
08008 Barcelona
lavenc.cat
llegirencatala.cat

L'Avenç forma part de l'Associació d'Editorials Independents Llegir en Català.

Disseny i composició: L'Avenç
Imatge de la coberta: Autor desconegut, circa 1960.
THEMA: NH 1DSE 2ADC 3MN-ES-A
ISBN: 978-84-18680-66-3
Dipòsit legal: B 7351-2026
Imprès a Gráficas 94

Es reserven tots els drets.
Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública
o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada
amb l'autorització dels seus titulars, amb excepció prevista per la llei.
Adreça a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics)
si necessita reproduir algun fragment d'aquesta obra
(conlicencia.com — 93 272 04 47).

Taula

Introducció: Immigració i cultura a Catalunya	9
1. Deu notes sobre catalanisme i immigració	35
2. «Virilitat del país»: Gènere, immigració i poder a <i>Notícia de Catalunya</i> , de Jaume Vicens Vives	49
3. Paradoxes, crisis i curtcircuits: Llengua, immigració i nous catalanoparlants	71
4. «Una pel·lícula catalana parlada en andalús»: La <i>drag queen</i> autèntica i l'home invisible a <i>Ocaña, retrat intermitent</i>	97
5. No cobejaràs les teves arrels: Immigració i cos en tres novel·les de Montserrat Roig, Maria Barbal i Maria Jaén	117
6. Temporalitats dislocades: Immigració, identitat i sexualitat en <i>L'últim patriarca</i> , de Najat El Hachmi	135
7. El dol, la pèrdua i els usos del passat a <i>La Mari</i>	147
8. Un origen buit: Migració i dol en la literatura catalana de la diàspora argentina	171
Procedència dels textos	197
Bibliografia	199

Introducció

Immigració i cultura a Catalunya

La immigració és un fet crucial en la història de Catalunya que ha influït enormement en la configuració de la societat catalana al llarg del temps. Es tracta d'un fenomen antic: al segle XVII un de cada cinc homes a Catalunya havia nascut a Occitània i altres parts de França (Conversi 1997: 188-89). Tanmateix, va ser als segles XIX i XX, sota l'ègida de la industrialització, que les successives onades migratòries van transformar decisivament la nostra societat: els moviments de població van anar primer del camp català a les ciutats; després, van arribar migrants de territoris veïns com l'Aragó i el País Valencià; més tard, a la dècada del 1920, de Múrcia i l'est d'Andalusia; a les dècades del 1950 i 1960, de tot Espanya; i al segle XXI, els migrants provenien d'arreu del món, especialment de l'Àfrica del nord i subsahariana, l'Amèrica Llatina, Àsia i l'est d'Europa.

Els dos demògrafs catalans més destacats, Anna Cabré i Andreu Domingo, ens donen una idea de les dimensions d'aquest fenomen. En el seu influent llibre *El sistema català de reproducció* (1999), publicat just abans de la darrera onada de població que havia d'arribar al nostre país, Cabré afirma que la immigració forma part integral del sistema de reproducció social a Catalunya, en què una taxa de natalitat molt baixa al llarg del segle XIX (entre les més baixes d'Europa) es va compensar amb la incorporació d'immigrants al cos social català (Cabré 1999: 211-12). Aquests fenòmens, afirma Cabré, van sorgir com a conseqüència de la industrialització i de la crisi del sistema tradicional de transmissió patrimonial, organitzat al voltant de la figura de l'hereu, el fill primogènit que heretaria tots els béns familiars (1999: 213-14). Començant amb les migracions de les zones rurals catalanes

a les ciutats i les zones industrialitzades, l'atracció d'una Catalunya en ràpid desenvolupament aviat es va estendre més enllà de les seves fronteres (1999: 215-16). Com assenyala Andreu Domingo, la major part de la primera onada migratòria no catalana, entre 1901 i 1930, es va originar a València, Aragó i Múrcia, i el 1930 gairebé el 20% de la població havia nascut fora de Catalunya (Domingo 2014: 24 i 41). Aquesta xifra és comparable a la demografia de l'Argentina durant el mateix període (Cabré 1999: 178). La segona onada migratòria, aproximadament entre 1951 i 1975, va comportar una enorme transformació demogràfica, amb gairebé 2 milions de persones que es van traslladar a Catalunya des d'Andalusia i altres zones rurals d'Espanya, cosa que va elevar al 36,5% la proporció total de la població nascuda fora del nostre país (Domingo 2014: 26).

Durant els següents vint-i-cinc anys, la població total es va mantenir força estable en 6 milions, una xifra que aviat es va incorporar a l'imaginari català gràcies a la campanya institucional «Som 6 milions» promoguda per la Generalitat de Catalunya sota la presidència de Jordi Pujol. Amb l'arribada del segle XXI, però, va començar una nova onada massiva, que va provocar l'arribada de més de dos milions d'immigrants, el 66,9% dels quals havien nascut fora d'Espanya (Domingo 2014: 29). Les estadístiques reflecteixen la magnitud d'aquesta aflluència de població: l'any 2000, Catalunya tenia poc més de 6 milions d'habitants, el 2,9% dels quals eren estrangers; el 2010 la població total era de 7,5 milions, i els estrangers havien augmentat fins al 15,95% (Idescat 2022).

L'impacte de la immigració ha estat de tal magnitud que, com ha afirmat Anna Cabré, sense aquestes onades migratòries la Catalunya actual tindria menys de la meitat de la població actual i una economia molt feble (Cabré 1999: 26). La transformació demogràfica, social i cultural provocada per la immigració ha estat sorprenent, fins al punt que a finals del segle XX només el 25% dels catalans tenien els quatre avis nascuts a Catalunya —o dit d'una altra manera, tres quartes parts de la població catalana tenia un origen immigrant (Cabré 1999: 164)—, i tanmateix la societat catalana es veia i es veu a si mateixa com una nació diferenciada. Com han assenyalat alguns estudiosos, però, aquesta rica història migratòria contrasta fortament amb la pobresa de les seves representacions culturals, espe-

cialment en l'àmbit de la literatura expressada en català: atès l'impacte social, cultural i polític de la immigració, és sorprenent que a la literatura catalana del segle xx hi hagi relativament pocs textos que reflecteixin aquesta experiència. Sens dubte, això es devia en part a la debilitat estructural del sistema literari català, a la manca d'una política lingüística i l'absència de la llengua catalana a les escoles fins a la dècada del 1980; però també hi havia causes ideològiques. El sociòleg Salvador Cardús ha atribuït la relativa invisibilitat de la immigració a la literatura catalana a un efecte de la posició subalterna del nacionalisme català durant la dictadura de Franco, que va conduir a una reacció defensiva que emfasitzava el trop de les arrels culturals en els discursos sobre la identitat catalana (Cardús 2005: 39-42). En relació amb aquest mateix fenomen, jo mateix, al llibre *El malestar en la cultura catalana* (2008), he al·ludit al «procés de desconstrucció nacional» que havia tingut lloc, com a conseqüència no prevista de les polítiques de «normalització cultural» desplegades a les dècades del 1980 i del 1990, en què les categories que definien la identitat catalana van experimentar un procés de fragmentació i redefinició que va dissoldre el consens sobre què era ser català, i va limitar la capacitat de la societat catalana de representar-se a si mateixa en tota la seva diversitat i complexitat (Fernández 2008: 232-50).

La darrera onada migratòria, entre el 2000 i el 2012 aproximadament, ha tingut dos efectes importants. D'una banda, les seves proporcions massives han donat lloc a una vegada més a canvis profunds en la societat i la identitat catalanes. Aquesta onada ha transformat la situació sociolingüística de Catalunya, que ja no és una societat «bilingüe», sinó una societat on es parlen més de 200 llengües, i ha establert un nou escenari per a un conflicte lingüístic que fa segles que dura. També ha posat a prova el sistema de benestar social construït durant les dècades de 1980 i 1990, així com les polítiques lingüístiques i educatives de les institucions catalanes, i ha posat en evidència les limitacions de l'autogovern català, desproveït de competències reals per regular els fluxos migratoris. A més, ha impulsat la producció de discursos destinats a conciliar la diversitat i la identitat nacional catalana, tot adoptant la immigració com a mite fundacional de la societat catalana (Domingo 2014: 303), però ha donat peu a nivells creixents de xenofòbia i racisme.

El llibre de Domingo es va publicar durant la fase ascendent del fracassat procés d'autodeterminació, que va arrencar amb la sentència del Tribunal Constitucional del Regne d'Espanya sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006. Aquesta sentència retallava substancialment aspectes fonamentals del marc d'autogovern català, i va ser el tret de sortida d'una demanda d'independència política per part d'amplíssims sectors de l'electorat, una demanda que portava anys gestant-se. Els promotors del procés d'autodeterminació s'enfrontaven a una situació complexa pel que fa a la població migrant o d'origen immigrant i amb doble identificació catalana i espanyola. D'una banda, es va evitar fer un discurs sobre la llengua, perquè la qüestió de si el català havia de ser o no l'única llengua oficial del nou estat independent es percebia com a divisiva, tant socialment com pel que fa al mateix bàndol independentista. D'altra banda, la inevitable i previsible proliferació de simbologia nacionalista limitava les adhesions dels sectors amb identitats dobles catalana i espanyola. Finalment, els intents d'atraure a la causa de la independència la població migrant més recent no va assolir els resultats esperats.

El fracàs del procés d'autodeterminació, amb la repressió posterior al referèndum de l'1 d'octubre de 2017, va donar peu a una enorme frustració entre amplis sectors de l'independentisme, que va coincidir amb l'ascens de l'extrema dreta tant a Espanya com a la resta d'Europa. A Catalunya, l'atemptat terrorista a la Rambla de Barcelona l'agost de 2017, perpetrat per activistes jihadistes residents a Ripoll i escolaritzats en el sistema educatiu català, va suscitar l'aparició del partit independentista d'extrema dreta Aliança Catalana, que promou un discurs antiimmigració i xenòfob, semblant al del partit nacionalista espanyol Vox. El creixement d'aquests discursos xenòfobs emesos des de posicions catalanoidentificades, ha fet trontollar els discursos que Cardús i Domingo recullen als seus treballs.

Amb tot, la darrera onada migratòria ha desencadenat una gran quantitat de noves representacions audiovisuals i literàries, tant pel que fa a un impuls memorialístic sobre les migracions espanyoles del segle xx com a la incorporació dels «nous catalans» a la literatura catalana en tant que autors i intel·lectuals. A partir de les condicions creades per un sistema educatiu orientat a garantir la igualtat d'accés a la llengua catalana i per una conscienciació creixent dels fo-

naments migratoris de la nació, aquesta darrera aflluència de població estrangera ha fomentat «l'emergència d'una generació d'autors que es puguin reconèixer ells mateixos com a deutors de la immigració familiar o que la immigració va marcar el seu espai i infància (tot i que ells no fossin migrants)» (Domingo 2014: 290).

El present llibre, *Un origen buit*, vol contribuir a l'anàlisi dels discursos sobre la immigració a Catalunya i les representacions audiovisuals i literàries d'aquest fenomen. El volum recull treballs realitzats al llarg de més de vint anys de recerca acadèmica sobre aquestes qüestions, i com podran constatar els lectors, s'hi manifesta una certa tensió entre una mirada històrica i una disposició a prendre part, a partir d'un punt de vista teoritzat, en els debats sobre la immigració i el seu impacte en els processos de construcció de la identitat catalana. El mateix títol del llibre, com es podrà veure en diversos capítols i al final d'aquesta introducció, és ell mateix una presa de posició i una proposta de futur amb relació als discursos sobre la identitat catalana. Alhora, els capítols d'aquest llibre no se centren en la cultura *dels* immigrants, ni en una suposada «cultura immigrant», sinó, com acabem de dir, en els discursos i les representacions de la immigració en la cultura catalana, siguin produïdes per actors d'origen immigrant o no. D'aquesta manera, volem evitar de consolidar una «etiqueta» d'immigrant que en realitat fa referència a un procés transitori (atès que la condició d'immigrant és per definició contingent); al mateix temps, pretenem enfocar l'atenció en els conflictes i les tensions al voltant del fenomen migratori i les maneres com aquest ha configurat i ha fet evolucionar la nostra societat i la nostra cultura.

En aquest sentit, aquest llibre es fa ressò dels debats recents a Alemanya, Escandinàvia i altres països europeus al voltant del concepte de «postmigració», un enfocament teòric que busca allunyar-se del que Regina Römhild anomena «migrantologia», que fa de la migració mateixa l'objecte d'estudi i reproduïx «la imatge de l'“Altre” etnificat, racialitzat i religiosament connotat» (Römhild 2021: 46), tot definint els immigrants com a minories estrangeres als marges de la societat.¹ El concepte de postmigració proposa, en canvi, treballar «cap a una investigació que examini i analitzi la societat des de

1. Totes les traduccions són de l'autor, tret que s'indiqui el contrari.

la perspectiva de la migració» (*ibid.*). Aquesta perspectiva implica observar la societat «des dels marges que ella mateixa ha creat», per tal de generar «noves perspectives sobre les arenes de contesa de la “societat” i la “cultura”» (Römhild 2017: 69-70), tot prenent com a punt de partida els conflictes socials i les controvèrsies sobre la migració. Com suggereix l'estudiós literari Roger Bromley, la postmigració és «un concepte útil per explorar els conflictes i les contradiccions, la dialèctica de la pertinença i la no pertinença, les subjectivitats escindides que, en molts casos, són una característica de la pertinença postmigrant» (Bromley 2017: 36).²

El meu èmfasi en les representacions i no en la solidificació d'un subgènere de «literatura immigrant» o «cultura migrant» (i la identitat fixa que aquestes etiquetes implicarien) és, crec, coherent amb la perspectiva que acabo d'esbossar. Aquesta ens permet examinar els conflictes, els punts cecs, les ambivalències, les ambigüitats i els punts morts en les controvèrsies sobre la identitat i l'alteritat en la cultura catalana tal com es despleguen en els discursos i les representacions. De fet, la cultura al voltant de la immigració desafia binarismes com ara nosaltres/ells o estranger/autòcton, i problematitza conceptes com l'origen, les arrels, l'autenticitat, la ciutadania, la semblança i la diferència. Aquesta problematització és encara més profunda en el context d'una nació sense estat com Catalunya, on els conceptes i binarismes que acabo de llistar sovint esdevenen llocs de dissidència i contestació.

D'altra banda, les representacions culturals de la immigració tracten de maneres molt específiques certes qüestions fonamentals que mereixen la nostra atenció analítica: la construcció de la identitat nacional, el paper que hi juga la memòria cultural, i com una cultura narra el passat i el connecta amb el futur. Aquestes qüestions s'entrellacen amb la construcció de la subjectivitat a través del gènere i la sexualitat i en relació amb experiències com el trauma de perdre el país natal o veure el propi entorn profundament alterat pel canvi social, així com el treball del dol que permet elaborar aquestes pèrdues, el dolor causat pel racisme, la racialització i l'exclusió social. Els textos

2. Sobre el paradigma de la postmigració, vegeu també Bromley (2021), Gaonkar *et al.* (2021), Petersen i Schramm (2017) i Römhild (2021).

«Una nació d'immigrants és un país on un nou començament és sempre possible; un país que, en efecte, fa constantment la promesa d'un nou començament.»

Partint de la constatació demogràfica que Catalunya s'ha configurat històricament a través d'onades migratòries successives, aquest llibre explora la tensió persistent entre la por a la desnacionalització i la concepció de Catalunya com a "país d'immigrants". Es tracta d'una anàlisi de la immigració com a força constitutiva de la societat catalana i com aquest fenomen ha estat representat —i sovint invisibilitzat— en els discursos culturals, literaris i audiovisuals dels segles XX i XXI.

L'assaig dialoga amb figures clau del pensament demogràfic i cultural per mostrar com la immigració ha estat alternativament concebuda com a amenaça, necessitat estructural o mite fundacional. En lloc de centrar-se en una suposada "cultura immigrant", l'autor es proposa una perspectiva *postmigrant* que entén la migració com a prisma des del qual analitzar el conjunt de la cultura catalana i els seus conflictes de classe, gènere i llengua.

A través de l'estudi de manifestos, assaigs, novel·les i films, el text mostra com la immigració desestabilitza binarismes establerts i obliga a repensar els conceptes d'origen, arrel, ciutadania i pertinença. El resultat és una reflexió crítica sobre la necessitat de construir una memòria compartida capaç d'entendre la catalanitat no com una essència immutable, sinó com un procés històric obert, travessat per tensions i transformacions constants.

THEMA NH IDSE 2ADC
3MN-ES-A
ISBN 978-84-18680-66-3

